

Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnost iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva

MARIJANA HAMERŠAK

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Republika Hrvatska

Tragom zagovora Rogera Chartiera i Roberta Darntona za dvojnim historiografskim i književnoteorijskim pristupom povijesti čitanja u radu se raspravlja o tendencijama (dominantnim nadindividualnim značajkama) dječjeg čitanja i njima pripadnim predodžbama djetinjstva u razdoblju od kraja 18. stoljeća do posljednjih desetljeća 19. stoljeća, odnosno, od početaka sustavne produkcije izrijeком i djeci namijenjenih knjiga na hrvatskom jeziku do snažnijeg zamaha produkcije izrijeком isključivo dječjih hrvatskih knjiga. Izdvajajući, dokumentirajući i interpretirajući izabrane autobiografske tekstove i popularne narativne, kao i paratekstualne (podnaslovne, pogovorne i sl.) reprezentacije dječjeg čitanja u tom razdoblju, rad se usredotočuje na jezičnu i klasnu stratifikaciju te žanrovsku, medijsku i dobnu fluidnost polja hrvatske književnosti 19. stoljeća, kao i na višestruke i uvijek isprepletene (ponekad povratne, a ponekad čak i promašene) odnose između čitatelja i knjiga, praksi i predodžbi te, u konačnici, između prošlosti i sadašnjosti.

Ključne riječi: povijest književnosti, povijest djetinjstva, povijest čitanja, povijest knjige, hrvatska dječje književnost, 19. stoljeće

U nevelikom, ali raznovrsnom korpusu radova hrvatskih kulturnih i književnih povjesničara o problemima koji se u suvremenim podjelama historiografskih znanja svrstavaju u domenu povijesti čitanja,¹ dječje čitanje sve done-

¹ Radi se o korpusu kojeg, s jedne strane, omeđuju pionirske studije Antuna Barca o ekonomskoj i obrazovnoj strukturi čitateljstva hrvatske književnosti (usp. Antun BARAC, "Kupci i čitaoci", *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga I. Književnost ilirizma*, (Antun Barac), Zagreb 1954., 139.-149. te ISTI, "Zapisi o književnoj publici", *Članci o književnosti*, (Antun Barac), Zagreb s. a., 87.-128.), a s druge, suvremene studije Zorana Velagića (usp. Zoran VELAGIĆ, "Nepoznata Abecevicica Jurja Muliha iz godine 1737.", *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima* 21/1996.-1997., 187.-192. te ISTI, "Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 17/1999., 111.-131.), Jelene Lakuš (usp. npr. Jelena LAKUŠ, "Reading Societies and their Social Exclusivity: Dalmatia in the First Half of the 19th century", *Libellarium* 1/2008., br.

davno nije imalo svoje predstavnike. Marginalan interes za teme iz područja povijesti djetinjstva te pretežito propedeutičko-pedagoška orijentacija istraživanja hrvatske dječje književnosti,² odgodili su analitički interes za probleme povijesti dječjeg čitanja sve do 2005. godine kada iz tiska izlazi knjiga Berislava Majhuta *Pustolov, siroče i dječja družba: hrvatski dječji roman do 1945.* U toj se knjizi, naime, interpretaciji hrvatske dječje književnosti po prvi put sustavno i ciljano pristupilo iz čitateljske perspektive, preciznije iz perspektive implicitnog čitatelja. Sažimajući više od tri desetljeća književnoteorijskih rasprava o implicitnom čitatelju, razvijenih ponajprije u okrilju estetike recepcije sa sjedištem u Konstanzi i njezina američkog parnjaka u vidu teorije čitateljskog odgovora, Antoine Compagnon implicitnog čitatelja opisuje kao čitatelja koji se “istodobno nadaje kao tekstna struktura (implicitni čitatelj) i kao strukturiran čin (stvarno čitanje)”³ To je čitatelj koji, piše Compagnon, “predlaže model, određuje očište koje će stvarnom čitatelju omogućiti da okupi značenje teksta. Budući da ga vodi implicitni čitatelj, stvarni čitatelj ima istodobno aktivnu i pasivnu ulogu.”⁴

Premda se, dakle, radi o književnoteorijskom pojmu, implicitni čitatelj jedno je od stalnih mjesta žudnje, ali i kritike danas već kanonizirane povijesti čitanja. Tako se u dvama ključnim novijim pregledima proučavanja povijesti

1, 51.-74.), Aleksandra Stipčevića (usp. npr. Aleksandar STIPČEVIĆ, “Reading in Croatia – Past and Present”, *Literacy without Boundaries. Proceedings of the 14th European Conference on Reading. Zagreb, Croatia 2005.* (ur. Gerry Sheil, Ivanka Stričević i Dijana Sabolović-Krajina), Osijek 2007., 13.-16.), i dr. Obiman, premda ne i posve iscrpan, popis radova o proučavanju povijesti čitanja u Hrvatskoj vidi u općoj bibliografiji čitanja Đurđa MESIĆ, Danko PLEVNİK i Dijana SABOLOVIĆ-KRAJINA, “Građa za bibliografiju proučavanja čitanja u Hrvatskoj i ostalim južnoslavenskim zemljama (osim Bugarske) 1862.-1990.”, *Informatologia*, 25/1993., br. 3-4, 45.-58.

² O sve donedavno uglavnom usputnom interesu hrvatskih povjesničara za djetinjstvo vidi više u Marijana HAMERŠAK, “Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva”, *Časopis za suvremenu povijest*, 36/2004., br. 3, 1061.-1078., a o propedeutičkoj orijentaciji povjesničara hrvatske dječje književnosti u ISTA, “History, Literature and Childhood: Encounters and Departures”, *Narodna umjetnost: Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research*, 41/2004., br. 1, 23.-39. U posljednje četiri godine, koliko je prošlo od tiska navedenih članaka, objavljen je cijeli niz radova koji temom i njezinom obradom upućuju na radikalan zaokret u proučavanju djetinjstva u nas. Osim knjige Berislava MAJHUTA, *Pustolov, siroče i dječja družba: hrvatski dječji roman do 1945.*, Zagreb 2005., o kojoj će više biti riječi u tijelu teksta, objavljena je i knjiga Mislave BERTOŠE, *Djeca iz obrtaljke*, Zagreb 2005., zatim knjiga Iskre IVELJIĆ, Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća, Zagreb 2007. u kojoj je posebno poglavlje posvećeno povijesti djetinjstva i adolescencije (“Djeca i adolescenti”, 298.-323.), kao i članci Štefke BATTINIĆ, “Crna pedagogija” u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća”, *Analiza za povijest odgoja* 4/2005., 37.-47., Maje BRKLJAČIĆ, “Svinjska glava. Priča o djetinjstvu”, *Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma*, (ur. Lada Čale Feldman i Ines Prica), Zagreb 2006., 179.-204., Dubravke ZIME, “Djetinjstvo i stereotipi. Slika djeteta u hrvatskom dječjem romanu 20. stoljeća”, *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, (ur. Dubravka Oraić Tolić i Ernő Kulcsár Szabó), Zagreb 2006., 253.-265. te Dunje FALIŠEVAC, “Dijete i djetinjstvo u starijoj hrvatskoj književnosti”, *Dani hvarskog kazališta. Počeci u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, (ur. Nikola Batušić, Rafo Bogišić, Pavao Pavličić i Milan Moguš), Split 2008., 15.-34.

³ Antoine COMPAGNON, *Demon teorije*, Zagreb 2007., 176.

⁴ *Isto.*

čitanja, članku Rogera Chartiera i radu Roberta Darntona, implicitni čitatelj opisuje ujedno i kao analitički sofisticiran i kao anakroničan konstrukt. Stoga ova dva autora u području povijesti čitanja zagovaraju primjenu "dvojne strategije koja bi kombinirala tekstualnu analizu s empirijskim istraživanjem. Na taj bi način bilo moguće usporediti implicitne tekstualne čitatelje i zbiljske prošle čitatelje i, na temelju te usporedbe, razviti i povijesti i teoriju čitateljskih odgovora."⁵ Za provedbu pristupa koji predlažu Chartier i Darnton osobito su zahvalna istraživanja čitateljskih tendencija karakterističnih za određeno vrijeme i prostor budući da su te tendencije ujedno i nadindividualne i individualne u smislu da ih svaki tekst i svako čitanje iz danog razdoblja nužno pretpostavlja, ali pritom i/li učvršćuje i/li potire.⁶

U ovom radu zanimat ću se tendencijama dječjeg čitanja i njima pripadnim funkcijama i predodžbama djetinjstva u razdoblju od kraja 18. stoljeća do posljednjih desetljeća 19. stoljeća, odnosno, od početaka sustavne produkcije izrijekom i djeci namijenjenih knjiga na hrvatskom jeziku do snažnijeg zamaha produkcije izrijekom isključivo dječjih hrvatskih knjiga. Pritom ću se posvetiti analizi mnogostrukih rasutih bilješki o konkretnim čitanjima te, Chartierovim pojmovljem, eksplicitnim strategijama pomoću kojih su u danom razdoblju pošiljatelji (autori, nakladnici i dr.) promicali ono što su smatrali poželjnim čitanjima svojih tekstova.⁷ Zanimat ću se, dakle, usporedbom izabranih autobiografskih tekstova i popularnih narativnih, ali i paratekstualnih (podnaslovnih, pogovornih i sl.) reprezentacija dječjeg čitanja u danom razdoblju. Riječju, u radu ću se zadržati na odnosu između mnogostrukih i nerijetko oprečnih osobnih i programatskih, tekstualnih (ponajprije autobiografskih) i paratekstualnih (primarno preskriptivnih) reprezentacija dječjih čitatelja u danom razdoblju, s jedne strane, i predodžbi koje na historiografskoj i književnopovijesnoj razini danas o njima imamo ili bismo ih vođeni zdravorazumskom logikom i vlastitim čitateljskim iskustvom mogli imati, s druge. Ili nešto preciznije, zadržat ću se na dokumentaciji i interpretaciji dvaju tada dominantnih, a danas rubnih ili pak posve napuštenih oblika dječjeg čitanja – poimence dječjem čitanju nedječjih knjiga i dječjem čitanju odraslima. Radi se o vrstama čitanja koje su, kako ću nastojati pokazati, unatoč tomu što su bile aktualne i prije, upravo u razdoblju na koje je usredotočen ovaj rad, a budući da se radi o razdoblju u kojem se dječja književnost formirala kao isključivo dječji žanr, a time i djeca kao zasebna čitateljska skupina, osobito plodne za

⁵ Robert DARNTON, "History of Reading", *New Perspectives on Historical Writing* (ur. Peter Burke), Cambridge 1995., 159. Usp. Roger CHARTIER, "Tekstovi, tiskanje, čitanja", *Nova kulturna historija* (ur. Lynn Hunt), Zagreb 2001., 218.

⁶ Tendencije čitanja karakteristične za suvremeno hrvatsko društvo bile bi, recimo, masovnost, čitanje tekstova na hrvatskom, eventualno, engleskom jeziku, zatim čitanje u sebi, profesionalna diferenciranost te pretežita medijska i sadržajna raznolikost pojedinačnih čitateljskih repertoara, dok bi tendencije čitanja u posljednjeporodnim godinama bile klasna diferenciranost, kolektivno tj. glasno čitanje, čitanje njemačkih, francuskih, talijanskih te u manjoj mjeri i hrvatskih tekstova, te relativna medijska i sadržajna jednoobraznost.

⁷ R. CHARTIER, "Tekstovi, tiskanje, čitanja", 218.

promišljanje povezanosti između djetinjstva i književnosti, općenitije knjiga i društva te u konačnici prošlosti i sadašnjosti.⁸

Klasna stratifikacija dječjeg čitanja: žanrovski i jezični pluralizam hrvatskih čitatelja u 19. stoljeću⁹

Budući da je o dječjoj književnosti kao o materijalnom fenomenu gotovo nemoguće pisati a da se pritom makar i usputno ne otvori i neko od pitanja vezanih uz čitanje, o pojedinim se aspektima povijesti dječjeg čitanja pisalo i u biobibliografski orijentiranim povijestima hrvatske dječje književnosti koje su dominirale tim istraživačkim područjem do kraja 1970-ih, kada prevlast preuzimaju estetičko-vrijednosni usmjereni pristupi. Tako gotovo sve starije povijesti hrvatske dječje književnosti ističu da su djeca, kako to piše u najstarijoj od njih, u prvoj polovici 19. stoljeća, odnosno, prije no što se specijalizirane hrvatske dječje knjige počele tiskati u značajnijem broju, “u nas čitala ono, što su čitali i stariji ljudi, pa je lektira odraslih u priprosta [!] narodu bila ujedno i lektira omladine. Molitvene knjižice, prijespomenuti Relković, pa Kačić, to je bila prva i sva literatura omladine.”¹⁰ U skladu s naglaskom na jezičnoj definiciji hrvatske dječje književnosti prema kojoj je hrvatska dječja književnost skup autorskih (a iznimno i prijevodnih) fikcionalnih i/li nefunkcionalnih djela na hrvatskom jeziku, ova i njoj bliske povijesti hrvatske dječje književnosti dječje su čitanje nedječjih knjiga povezivale isključivo s čitanjem pučkih hrvatskih nedječjih knjiga, zahvaćajući time samo dio hrvatske čitateljske publike. No, premda je velika većina djece u to doba doista čitala ponajprije hrvatske pučke knjige, manjem broju djece na istom prostoru i u istom razdoblju ta vrsta publikacija nije bila jedina veza s knjigama i književnošću. Djeca iz višejezičnih i makar tek neznatno iznad većine imućnijih i/li obrazovanijih obitelji čitala su tih godina ipak ponešto drugačiju literaturu od svojih siromašnijih i bitno brojnijih vršnjaka iz puka. Osim najčešće kakvog *pučkog djela na hrvatskom*

⁸ Dječjim knjigama, knjigama za djecu, dječjom literaturom i sl. u radu nazivam nefunkcionalne, dakle, mimo nastavne svrhe tiskane naslove koji su u tekstu, paratekstu ili epitekstu inicijalno bili namijenjeni izriječkom djeci. U skladu s time nedječjim knjigama, nedječjom literaturom, nedječjim knjigama, naslovima i sl. u radu imenujem one knjige koje u tekstu, paratekstu i epitekstu nisu apostrofirale djecu.

⁹ Povijest čitanja u ovom će se radu interpretirati ponajprije iz klasne i dobne perspektive, dok će druge perspektive, poput rodne, izostati ne zato što bi bile manje važne ili interpretativno manje poticajne, već zbog posve praktičnih razloga kao što su duljina članka, vrste u njemu analiziranih izvora i sl. Recentna rodnostudijska istraživanja povijesti školstva (usp. npr. Zvezdana SIKIRIĆ ASSOULINE, “Odgoj i obrazovanje zagrebačkih djevojčica u prvoj polovici 19. stoljeća”, *Povijest u nastavi*, 3/2005., br. 1, 29.-38. te Dinko ŽUPAN, “‘Uzor djevojke’: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj druge polovine 19. st.”, *Časopis za suvremenu povijest*, 33/2001., br. 2, 435.-452.) osnova su i poziv na širenje istraživanja povijesti dječjeg čitanja i u tom smjeru.

¹⁰ Ljudevit KRAJAČIĆ, “Naša omladinska literatura do potkraj devedesetih godina”, *Napredak: naučno-pedagoška smotra*, 55/1914., br. 1, 40. Isto i npr. u Vilim PEROŠ, “Hrvatska književnost za djecu i mladež”, *Znanje i radost. Enciklopedijski zbornik. Knjiga prva*, (gl. ur. Ivo Horvat), Zagreb 1942., 100., zatim Milan ŠEVIĆ, “Dečja književnost hrvatska”, *Brankovo kolo* 17/1911., 27.-28., 438. i dr.

jeziku ili pak školskog udžbenika, ona su poput svojih roditelja¹¹ mogla (ili barem imala priliku) čitati i (ne nužno isključivo pučke ili popularne) knjige na drugim jezicima. Imbri Tkalcu je, recimo, “mali pučki kalendar koji se zvao “Šoštar”¹² bio – izuzme li se hrvatska čitanka iz koje je naučio “čitati i pisati velika i mala latinska slova; pisana i štampana”¹³ – jedina hrvatska knjiga koju je “poznavao još u svojoj ranoj mladosti”¹⁴. Svoju je lektiru Tkalac nešto kasnije nadopunio grčkim i rimskim klasicima te djelima Dantea, Shakespearea, Schillera i Byrona kao i naslovima iz povijesti, zemljopisa, filologije, arheologije, povijesti umjetnosti, prirodoslovlja, teologije, filozofije i politike.¹⁵ Tkalac pritom prije prelaska sa školskih i pučkih knjiga na “klasike” i literaturu za odrasle nije čitao *inozemne dječje knjige* koje su mu, kako sam navodi, bile dostupne,¹⁶ kao niti *nedječju popularnu literaturu na stranim jezicima*, poimence romane o “vitezi starih vremenah” i “njihovimi ljubovcami”, koje spominju njemu povijesno, kulturno i klasno bliski autobiografski osvrti na čitanje u djetinjstvu.¹⁷

Tkalac je, sasvim sažeto rečeno, u djetinjstvu i ranoj mladosti osim jednog udžbeničkog i jednog pučkog hrvatskog naslova čitao, dakle, odreda inozemnu te, važno je istaknuti, nedječju literaturu. On je, doduše, kako sam već spomenula, ipak mogao, da je želio, čitati i dječje, dakako inozemne naslove. Za posjeta Županovoj knjižari u Zagrebu Tkalac se, naime, susreo i s “nekoliko bečkih dječjih knjižica.”¹⁸ Prilikom istog posjeta Zagrebu u Hirschfeldovoj su mu knjižari, vidjevši da imaju “pred sobom neiskusna dječaka”, ponudili “hrpu

¹¹ Općenito o recepciji njemačkih i inih knjiga u nas u 19. stoljeću vidi više u npr. već navedenom članku A. STIPČEVIĆ, “Reading in Croatia”. Preciznu obradu tog fenomena u južnoj Hrvatskoj vidi pak u Jelena LAKUŠ, “Između govornog i pisanog jezika. Višejezična nakladnička slika dalmatinskog prostora prve polovice 19. stoljeća”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 48/2005., br. 3-4, 84.-107., a u sjevernoj u A. BARAC, “Kupci i čitaoci”.

¹² Imbro TKALAC, *Uspomene iz Hrvatske*, Zagreb 1948., 206. Tužaljka koju je povodom zlo-sretne, prolazne sudbine kalendara sročio biskup Adam Filipović Heldentalški također sugerira da su kalendari u prvoj polovici 19. stoljeća zbog ograničenog vijeka trajanja, logikom potonulih kulturnih dobara, bili privilegirano dječje vlasništvo, a gdjekada valjda i štivo:

“A kad projde teb godina
Pod pech onda ti mercina
Onda dicu tjeshi malu
Nek s tobom csine shalu,
Nek te dica tad meljaju,
I po smetu svud valjaju
Dok stergaju na komade,
Dati xivot tvoj propade”

(prema Divna ZEČEVIĆ, *Pučko štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća. I. dio*, Osijek 1982., 20.).

¹³ I. TKALAC, *Uspomene*, 65.

¹⁴ *Isto*, 206.

¹⁵ *Isto*, 186.-187.

¹⁶ *Isto*, 153.

¹⁷ Dragojla JARNEVIĆ, *Dnevnik*, Karlovac 2000., 85. Usp. i Adolfo VEBER TKALČEVIĆ, “Životopis”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 165.

¹⁸ I. TKALAC, *Uspomene*, 153.

njemačkih knjiga za mladež”.¹⁹ No, on ih je sve odbio, na što mu je Hirschfeld ponudio jedan atlas, a nekoliko dana kasnije i časopis *Panorama des Universums*.²⁰ Lakoća s kojom je Hirschfeld – osoba za koju bi bilo za očekivati da će zbog upućenosti u tadašnja nagnuća zapadnjačke tiskarske produkcije prema dobnoj specijalizaciji knjiga, ali i zbog vlastitog poslovnog interesa, biti jedan od najgorljivijih promicatelja ideje specifično dječje literature – odustao od promidžbe dječjih knjiga navodi na zaključak da je diferencijacija između dječjih i odraslih čitatelja u nas u to doba bila u samim zamecima.

Stoga što su se, dakle, dječje knjige u knjižarama nudile poprilično stidljivo, dok ih se u tiskarama samo sporadično tiskalo, dječje je čitanje unatoč “službenom” početku hrvatske dječje književnosti²¹ u svim slojevima višejezičnog i višekulturnog hrvatskog društva tijekom prve polovice 19. stoljeća, po svemu sudeći, nerijetko podrazumijevalo čitanje nedječjih knjiga.

Druga polovica 19. stoljeća i zamah produkcije hrvatskih dječjih knjiga,²² također nije dovela do radikalnih promjena čitateljskih navika djece. Godine 1864. pokrenut i djeci izrijekom namijenjen časopis *Bosiljak* imao je, recimo, svega tridesetak pretplatnika.²³ Štoviše, u građanskim su obiteljima inozemne dječje knjige sve do kraja 19. stoljeća još uvijek bile jedine dječje knjige. Unatoč tomu što su se od sredine stoljeća pa do 1880-ih gotovo svi hrvatski nakladnici, uz iznimku onih koji su poput *Matice hrvatske* (do 1874. *Matice ilirske*) bili specijalizirani za drugu vrstu publike, okušali i u produkciji dječjih knjiga, dok su im neki, poput *Kola mladih rodoljuba (od 1854. Sbor duhovne mladeži zagrebačke)* posvetili cijele biblioteke,²⁴ još 1881. godine anonimni je kritičar Napretka pisao, recimo, o roditeljima koji “osobito po gradovih” često kupuju “svojoj djeci za darove njemačka i francezka djela”.²⁵ Pritom se nabavka knjiga u inozemstvu nije povezivala s nedostatkom hrvatskih dječjih knjiga, nego s nedostatkom *prikladnih* dječjih knjiga. “Do sele je”, smatra on, “naša literatura za mladež dosta siromašna, a ukusno i sa umjetničkoga gledišta valjano ilustrovanih djela, kao što ih imadu druge literature, nemasmo po gotovu”.²⁶ Do promjene dolazi tek u 1880-ima kada se i na hrvatskom počinju sustavno tiskati bogatije opremljene knjige poput slikovnica i ilustriranih knjiga koje su svojim izgledom mogle konkurirati pojmu dječje knjige koji su imali čitatelji

¹⁹ *Isto.* – istaknula M. H.

²⁰ *Isto*, 154.

²¹ B. MAJHUT, *Pustolov, siroče i dječja družba*, Milan CRNKOVIĆ, *Hrvatska dječja književnost do kraja XIX. stoljeća*, Zagreb 1978., Milan CRNKOVIĆ i Dubravka TEŽAK, *Hrvatska dječja književnost: od početaka do 1955. godine*, Zagreb 2002. i dr.

²² Usp. *Isto*.

²³ s. n., “Sitnice”, *Bosiljak: list za mladež*, 1/1864., br. 3, 95.

²⁴ Usp. M. CRNKOVIĆ, *Hrvatska dj. književnost*, 17.-19.

²⁵ s. n., “Pričalice”, *Napredak: časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži*, 25/1881., br. 36, 607.

²⁶ *Isto*.

orijentirani na inozemnu produkciju.²⁷ No, osim opremom, hrvatske su dječje knjige tih godina bile i jezično nekonkurentne njemačkim, francuskim i inim publikacijama. Iako je, naime, 1880. godine čak 70% gradskoga stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije hrvatski smatralo materinskim jezikom,²⁸ njemački i drugi jezici ostali su jezici privatnosti i obitelji, dok je hrvatski nerijetko bio rezerviran za javnu sferu. Zvonimiri i Ljudmile, kako Šenoa u *Zagrebuljama* oporo naziva zagrebačke građane, “imaju djece, sve same ‘slave’ i ‘slavice’, samo ‘mire’ i ‘mile’, jerbo čovjek narodan biti mora, pa je već i gospođa Ljudmila bila odbornicom u nekom narodnom društvu, ali i mali ‘slave’ i ‘slavice’, te ‘mirčići’ i ‘milice’ izjavljuju svoja čuvstva opet lerhenfeldskim dijalektom, jer se gospoји drugačije neće, ili jerbo nijednoga jezika na svijetu ne umije. I tako vam je to bez kraja i konca.”²⁹

Zamah produkcije hrvatskih dječjih knjiga nije značajnije utjecao na čita-
teljske prakse građanske djece ponajprije stoga što ona nisu ni bila njezina ci-
ljana publika. Pretpostavljeni čitatelji hrvatske dječje književnosti od početka
19. stoljeća pa sve do njegovih prijelomnih osamdesetih bili su učenici, dakle,
djeca iz pretežito širih, nižih društvenih slojeva. Utoliko je zanemariv utjecaj
te produkcije na prakse građanske djece posve očekivan. Neočekivan je, me-
đutim, njezin, čini se također, skroman utjecaj na prakse djece iz nižih druš-
tvenih slojeva. No, on se može objasniti tijekom cijelog 19. stoljeća aktualnom
percepcijom knjige, pa tako i dječje knjige, kao rijetkosti i luksuza. Uvjetno
rečeno slaba naklada dječjeg časopisa *Smilje* (1873.-1945.) u pretposljednem
se desetljeću 19. stoljeća povezivala se, recimo, s time što je “narod [...] siro-
mašan, on nemože ni da hljeba smaže, a kamo li da bi još novca imao na takove
stvari.”³⁰ Djeca iz nižih društvenih slojeva nastavila su i u godinama nakon
produkcijaskog zamaha dječje književnosti čitati nedječje knjige, osim toga i
zbog društvene percepcije djece i dječjeg čitanja. Spomenuta analiza podba-
čaja naklade *Smilja* isticala je ekonomski nepovoljne prilike, ali i “nemarnost i
neznanje samih roditelja”, kao i “samih učiteljih”³¹. Kao što je zagrebački knjižar
Emil Hirschfeld u prvoj polovici 19. stoljeća u svojoj knjižari nudio na prodaju
dječje knjige, a da pritom, sudeći prema Tkalčevim sjećanjima, nije bio njihov
gorljivi zagovornik, tako su i mnogi učitelji znali za tiskarsku produkciju za
djecu, ali ne i za “vriednosti i znamenitosti omladinskih listova kao učila i
pomagala u školi, koliko bi se s njimi koristiti mogli za proširenje i učvršćenje
svoje obuke kod mladeži.”³²

²⁷ Usp. Štefka BATINIĆ i Berislav MAJHUT, *Od slikovnjaka do Vragobe. Hrvatske slikovnice do 1945.*, Zagreb 2001.

²⁸ Mirjana GROSS i Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992., 68.-69.

²⁹ August ŠENOVA, *Zagrebulje i drugi feljtoni*, Zagreb 1980., 265.

³⁰ s. n., “Naši listovi za mladež”, *Književna smotra. Mjesečna priloga k ‘Napredku’*, 1/1883., br. 7., 54.

³¹ *Isto.*

³² *Isto.* Nezainteresiranost puka za knjige jedno je od stalnih mjesta popularno-prosvjetitelj-

Suvremena sociološka istraživanja čitateljskih praksi djece iz seoskih sredina,³³ kao i analiza autobiografskog diskurza hrvatskih književnika i književnica navodi na zaključak da su (ne nužno samo seljačka ili radnička) djeca još duboko u 20. stoljeće nerijetko čitala (ne uvijek samo) nedječje knjige. Manzoni, Goethe, Schiller, Shakespeare ili Voltaire,³⁴ Razgovor ugodni naroda slovinskoga³⁵ i Korablja³⁶ Andrije Kačića Miošića,³⁷ zatim Kućnik³⁸ Josipa Stjepana Reljkovića i Satir³⁹ Matije Antuna Reljkovića, Život biskupa Mandića Adama Filipovića Heldentalskog,⁴⁰ Libar Marka Uvodića Splitsanina,⁴¹ Tajna Krvavog mosta i Grička vještica Marije Jurić Zagorke,⁴² Judita Marka Marulića,⁴³ pa čak i Priručnik krivičnog zakona Kraljevine Jugoslavije “priređen za žandare”,⁴⁴ Švedska gimnastika, Mačevanje floretom i sabljom, Sletske vježbe, Vježbe na vratilu i karikama,⁴⁵ kao i romani i pripovijesti iz majčine biblioteke te historijska djela iz očeve knjižnice,⁴⁶ djela puna “fantastične ne-

skog diskurza druge polovice 19. stoljeća. Usp. npr. Dragutin KLOBUČAR, “Što bi mogla učiniti škola, da narod knjigu što više zavoli?”, *Napredak: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži*, 37/1893., br. 30, 472.; A[ugust] KATAR, “Kako uzgaja seljak djecu svoju”, *Napredak: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži*, 37/1893., br. 22, 337.-339. i dr.

³³ Još 1980-ih gotovo 50% djece u seoskim sredinama Hrvatske nije, naime, u kući imalo slikovnicu (Mira KERMEK-SREDANOVIĆ, *Književni interesi djece i omladine*, Zagreb 1985., 43.-44.).

³⁴ Ćiro TRUHELKA, *Uspomene jednog pionira*, Zagreb 1942., 16.

³⁵ Slavko BATUŠIĆ, *Laterna magica. Slike iz nepovrata*, Zagreb 1958., 211-212.; Mladen BJAŽIĆ, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 1291.; Ivo KOVAČIĆ, *Smij i suze starega Splitsa. Prvi doživljaji i utisci od mog rođenja do početka I. sviskog rata. Stari Split i njegovi običaji. Razne kako ozbiljne, tako i šaljive glendežive priče iz spliskog života u 41 poglavje*, 1961, Dokumentacija Instituta za etnologiju i folkloristiku – IEF rkp. 413., 11.

³⁶ Ivo KOVAČIĆ, *Smij i suze starega Splitsa. Prvi doživljaji i utisci od mog rođenja do početka I. sviskog rata. Stari Split i njegovi običaji. Razne kako ozbiljne, tako i šaljive glendežive priče iz spliskog života u 41 poglavje*, 1961, Dokumentacija Instituta za etnologiju i folkloristiku – IEF rkp. 413., 11.

³⁷ Fran MAŽURANIĆ, “Mladost-radost”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., str. 310.

³⁸ Mijat STOJANOVIĆ, “Sgode i nesgode vlastitoga života”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 157.

³⁹ Isto. te Dragutin TADIJANOVIĆ, “Ulomci autobiografije”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 874.

⁴⁰ M. STOJANOVIĆ, “Sgode i nesgode”, 157.

⁴¹ M. BJAŽIĆ, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 1291.

⁴² Mato LOVRAK, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 830.

⁴³ Branko KLARIĆ, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 1103.

⁴⁴ Vlado GOTOVAC, “Autobiografski zapis”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 1364.

⁴⁵ Arsen DIKLIĆ, “Arsen Diklić”, *Dječji pisci o sebi*, (prir. Ahmet Hromadžić), Sarajevo 1963., 75.-76.

⁴⁶ Ksaver Šandor GJALSKI, “Rukovet autobiografskih zapisaka”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 254.

vjerojatnosti, nebulozne fikcije i romantične pretjeranosti”⁴⁷ pjesmarice, odnosno, zbirke “narodnih junačkih pjesama što ih je sabrao i izdao bosanski fratar Ilija [!] Jukić”⁴⁸ kalendari,⁴⁹ romani u nastavcima i svesci *kriminalističke literature*⁵⁰ samo su neke nedječe knjige koje autobiografski diskurz hrvatskih književnika i književnica 19. i 20. stoljeća pridružuje dječjim čitanjima.

Autobiografski tekstovi, uključujući tako i one netom navedene, zbog dinamičnog odnosa između sjećanja i pisanja, dakako, uopće nisu otvoreni prozori u prošlost. Pitanje je, recimo, koliko je izvanknjiževno vjerodostojna tvrdnja Imbre Tkalca da je on zbog svojeg izbora knjiga trpio pokude većine što je smatrala da za tu vrst literature nije zreo,⁵¹ kad se – kako je to već spomenuto povodom interpretacije njegova posjeta Hirschfeldovoj knjižari u Zagrebu – ta vrsta literature, čak i na mjestima koja su trebala biti rasadnici ideje o specifično dječjoj književnosti, nudila prilično stidljivo i bez neke veće ustrajnosti. S druge strane, tvrdnju Slavka Batušića da su prve i jedine knjige koje je čitao kao dijete bile nedječe dovode u pitanje već i odlomci koji joj prethode. Prema njima je on kao dijete posjedovao i nekoliko nagradnih i tih godina pošiljateljski nesumnjivo djeci namijenjenih knjižica.⁵² Uporaba autobiografskih tekstova kao povijesnih izvora dodatno je prijeporna zbog složenog odnosa između onoga koji piše i o kojemu se piše. Djelić te složenosti ilustrira i pravilnost da autori koji su kao odrasli i sami djelovali u polju dječje književnosti u svojim autobiografijama gotovo bez iznimke navode da su bilo kao djeca bilo kaoiskusni čitatelji, konzumirali i izrijekom dječju literaturu.⁵³ Autobiografski tekstovi, gledano iz tog ugla, funkcioniraju kao mjesto diskurzivne konstrukcije koherentnog identiteta i kontinuiteta subjekta, kao ovjera njegove trajne povezanosti s – radi li se o dječjim piscima – dječjom književnošću. Drugim riječima, izostanak spomena dječje književnosti u autobiografijama nedječjih književnika ne znači nužno da ih oni u djetinjstvu nisu čitali, nego da ih nisu smatrali važnim za *priču o svojem životu*.

⁴⁷ Viktor CAR EMIN, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 420.

⁴⁸ Josip PAVIČIĆ, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 816.

⁴⁹ *Isto*, 817. te I. KOVAČIĆ, *Smij i suze*, 11.

⁵⁰ M. LOVRAC, “Autobiografija”, 830.

⁵¹ I. TKALAC, *Uspomene*, 156.

⁵² Usp. S. BATUŠIĆ, *Laterna*, 212. i 207.

⁵³ Usp. A. DIKLIĆ, *Dječji pisci*, 76.-77.; M. LOVRAC, “Autobiografija”, 830.; Vjekoslav MAJER, “Od plinske laterne do nebodera”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 855.-856.; Anđelka MARTIĆ, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 1302.; Josip PAVIČIĆ, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 817.-819.; M. STOJANOVIĆ, “Sgode i nesgode”, 157.; Grigor VITEZ, “Autobiografija”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (prir. Vinko Brešić), Zagreb 1997., 1010.

Unatoč upravo naznačenim, kao i teorijski suptilnijim problemima interpretacije autobiografskog diskurza kao povijesnog izvora,⁵⁴ vjerujem da se motiv čitanja nedječjih knjiga u autobiografijama hrvatskih književnika i književnica zbog svoje učestalosti ipak može tumačiti kao indicija, ako već ne i potvrda prakse da su djeca u nas tijekom razdoblja o kojem je u ovom radu riječ čitala vrlo često, a ponekad i isključivo, čitala nedječje knjige.

Dvojni (dječje-odrasli) čitatelj i prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti

Zanimljivo je da mnogi pošiljatelji (autori, urednici, tiskari, recenzenti i dr.) hrvatskih dječjih knjiga sve do početka 20. stoljeća nisu, barem ne izrije- kom, zagovarali prekid prakse da djeca čitaju iste knjige kao odrasli. Štoviše, mnogi od njih tu su praksu integrirali u svoju produkciju. Suprotno očekiva- njima današnjih čitatelja naviknutih na jasnu diferencijaciju između dječje i nedječje literature, nebrojene su se knjige hrvatske književnosti sve do prvih desetljeća 20. stoljeća istodobno obraćale izrijekom i djeci i odraslima. Kao što su i proizvođači prvih tiskanih knjiga nastojali oponašati izgled rukopisnih knjiga,⁵⁵ tako su i proizvođači prvih izrijekom dječjih knjiga oponašali pred- dječje književnu komunikacijsku situaciju u kojoj je dječji čitatelj bio izjed- načen s odraslim. Primjerice, *Nauch catolizzaschi* Marka Andriolića iz 1585. godine koji je ujedno i jedan od najstarijih hrvatskih katekizama kao i jedna od najstarijih hrvatskih knjiga koja je izrijekom bila namijenjena i djeci, bio je, primjerice, i *za dizzu y ostale haruazcoga yezica*.⁵⁶ Više od stoljeća kasnije objavljen *Zwiet od kriposti* Krste Mazarovića imao je biti koristan *diecizi i sua- komu viernomu karstianinu koiga usbudde scittiti cestu*⁵⁷.

Gotovo paradoksalno, sustavno objavljivanje izrijekom dječje-odraslih knjiga počinje u nas krajem 18. stoljeća (dakle u doba koje se u literaturi vezu- je uz početke hrvatske dječje književnosti)⁵⁸ te sredinom 19. stoljeća (dakle u doba zamaha produkcije hrvatskih dječjih knjiga)⁵⁹ dosiže svoj vrhunac. Pritom je važno istaknuti da sustavnost, a kasnije i masovnost te produkcije nije podrazumijevala i njezinu uniformnost. U tom razdoblju objavljene dječ- je-odrasle knjige izrasle su u različitim ekonomskim i ideološkim kontekstima

⁵⁴ Sidonia SMITH i Julia WATSON, "The Trouble with Autobiography: Cautionary Notes for Narrative Theorists", *A Companion to Narrative Theory*, (ur. James Phelan i Peter Rabinowitz), New York i London 2005., 356-371.

⁵⁵ Lucien FEBVRE, i Henri-Jean MARTIN, *The Coming of the Book. The Impact of Printing 1450-1800*, London 1997., 77.

⁵⁶ Marco ANDRIOLICH (Marko ANDRIOLIĆ), *Nauch catolizzaschi od sfete vire y od xivota carschianscoga, za dizzu y uostale haruazcoga yezica*, Venetia 1585.

⁵⁷ Kristo MAXAROVICH (Krstó MAZAROVIĆ), *Zwiet od kriposti prikoristan diecizi i sua- komu viernomu karstianinu koiga usbudde scittiti cestu*, Bneci 1712.

⁵⁸ Usp. npr. B. MAJHUT, *Pustolov, siročé i dječja družba*, V. PEROŠ, "Hrvatska književnost za djecu i mladež" i dr.

⁵⁹ Usp. npr. M. CRNKOVIĆ, *Hrvatska dj. književnost*.

te su pred svoje čitatelje postavljala korjenito različita očekivanja. One od njih koje su objavljene između kraja 18. i polovice 19. stoljeća zagovarale su i, što više, ustanovljavale ideju o razlici između dječjeg i odraslog čitatelja, a zatim i između djece. Radi se o knjigama izravno vezanim uz nastojanja prosvjetiteljske pedagogije koje su se osim djeci obraćale i njihovim – važno je istaknuti – pismenim roditeljima ili općenito odgajateljima. One pak od njih koje datiraju od prve polovice 19. stoljeća pa do početka 20. stoljeća podrazumijevale su da se djeca ne razlikuju od neobrazovanih odraslih. Riječ je o knjigama izraslim u okrilju modernizacijskih nastojanja koje su uz djecu istodobno oslovljavale i neuke odrasle, dakle, pučke čitatelje.

Nešto preciznije, prvu skupinu čine začetnička djela povijesti ili barem pretpovijesti hrvatske dječje književnosti.⁶⁰ Ponajprije, znamenita adaptacija priče o Robinzonu Joachima Heinricha Campea (1746-1818) koja je samo nekoliko godina nakon što je objavljena bila dostupna i hrvatskim čitateljima u prijevodu Antuna Vranića.⁶¹ Vranićev prijevod koji je prema podnaslovu bio namijenjen za *Detczu*, u predgovoru je izravno apostrofirao i odrasle čitatelje. *Mlaisi Robinzon*, kako je glasio naslov obrade, odraslima se pritom nije obraćao, kako to smatra Crnković, “samo zato da ga čitaju djeci”,⁶² nego i zato da ih – riječima predgovora – podučiti kako, čitajući djeci “szvoju y Odhrànyenyu y Podvùchanyu detinzkom preodvissnu Nàglozt popravili budeju”.⁶³ *Hižna knižica* Jurja Dijanića, odnosno, *Horvatski dece prijatel* kako je prvotno glasio naslov prijevoda – bolje rečeno iznimno promptne, no sve do nedavno tek u rukopisu sačuvane lokalizacije sedam sveščića njemačkog časopisa *Kinderfreund* iz 1775. godine⁶⁴ – također se izrijeком obraćao i djeci i odraslima.⁶⁵ Taj je, kako ga Alojz Jembrih naziva, “pedagoški priručnik za roditelje i mladež [...] većinom u književnoj formi pripovijesti”⁶⁶ roditelje i djecu upoznao s modelima poželjnoga ponašanja odgojitelja i gojenika. Temeljem dobrih ili loših postupaka trinaestogodišnje Cilike, desetogodišnjega Tončeka, devetogodišnjeg Jožice i osmogodišnje Francike djeca-čitatelji *Hižne knižice* trebali su “kakti vu zercalu” spoznati što im je raditi i čega se moraju kloniti.⁶⁷ Konačno, i *Genoveva* (1821) Antuna Nagya uz djecu je apostrofirala i roditelje, poimence, majku i to s ciljem da joj pokaže “kako z-Dicamih u Ditinstvu baratati mora”.⁶⁸

⁶⁰ Usp. npr. sljedeće preglede hrvatske dječje književnosti: B. MAJHUT, *Pustolov, siroče i dječja družba* M. CRNKOVIĆ, *Hrvatska dj. književnost*, M. CRNKOVIĆ i D. TEŽAK, *Hrvatska dj. književnost*, Muris IDRIZOVIĆ, *Hrvatska književnost za djecu*, Zagreb 1984.

⁶¹ J. H. Kampe (Joachim H. Campe), *Mlaisi Robinzon, iliti jedna kruto povolyna, y hasznovita pripovezt za detczu. Prvi del*, Zagreb 1796.

⁶² M. CRNKOVIĆ, *Hrvatska dj. književnost*, 34.

⁶³ Anton VRANICH (Antun VRANIĆ), “Predgovor”, *Mlaisi Robinzon, iliti jedna kruto povolyna, y hasznovita pripovezt za detczu. Prvi del*, (Joachim H. Campe), Zagreb 1796., 4.

⁶⁴ Usp. Juraj DIJANIĆ, *Hižna knižica. Horvatski dece prijatel*, Samobor 1994.

⁶⁵ Usp. Alojz JEMBRIH, *Juraj Dijanić i njegovo djelo*, Samobor 1994., 29.-32.

⁶⁶ *Isto*, 19.-32.

⁶⁷ J. DIJANIĆ, *Hižna*, 14.

⁶⁸ Prema B. MAJHUT, *Pustolov, siroče i dječja družba*, 319. Nagyjeva *Genoveva* ustvari je nenaznačena prerada *Genoveve* Christoph Schmidta o kojoj će još biti riječi u tekstu. Više o

Mlaisi Robinzon, *Hižna knjižica* i *Nagyeva Genoveva* obraćali su se istodobno djeci i odraslima pod pretpostavkom da će ih djeca čitati drugačije, odnosno, na drugoj razini od odraslih. Stoga je povodom njih umjesto o dvojnomo dječje-odraslom čitatelju primjerenije, slijedom Berislava Majhuta, govoriti o čitateljskoj konstelaciji koja se sastoji od dječje i odrasle sastavnice. Prema Majhutu u tom tipu tekstova “[n]i djeca ni odrasli ne mogu bez onih drugih u potpunosti doživjeti djelo. Oni drugi su im nužno potrebni.”⁶⁹ Djeca i odrasli u *Mlaissemu Robinzonu* se “uz slušanje pripovijedanja bave korisnim radom i osjećaju se stalno pozvanim da na nejasnim mjestima prekinu pripovijedanje i zatraže objašnjenje odraslog, kao i da se bave i igraju situacijama iz *Robinzona*. Odrasli trebaju iz Očevog ponašanja učiti kako se treba baviti djecom, pružati im objašnjenja i poticati na igru Robinzonom.”⁷⁰

Vranićev *Mlaisi Robinzon*, *Nagyjeva Genoveva*, *Dijanićeva Hižna knjižica* obraćali su se, dakle, doslovce istodobno i djeci i odraslima, pretpostavljajući i zagovarajući pritom gledište da se odrasli korjenito razlikuju od djece, kao i različitu recepciju dječjeg i odraslog čitatelja. Time su u doba u kojem je savjetnička literatura za roditelje na hrvatskom jeziku bila u zametcima,⁷¹ predstavljali i promicali, odnosno u slučaju *Hižne knjižice*, trebali promicati i predstavljati, ideju o čitateljskoj, spoznajnoj i emocionalnoj razlici između djece i odraslih (odgojitelja, roditelja). Prizorima iz obiteljske svakodnevice kojima dominira otac i koji su premreženi pripovijestima ili nekim drugim književnim oblicima poput zagonetki te su knjige osmišljavale i definirale novu ideju odgoja u kojemu se u djecu ne ulaže iz ekonomskih ili socijalnih, nego iz stvarateljskih pobuda.⁷² Vranićev *Mlaisi Robinzon*, *Nagyjeva Genoveva*, *Dijanićeva Hižna knjižica* nisu se, riječju, djeci i odraslima istodobno obraćali polazeći od pretpostavke da se djeca ne razlikuju od odraslih, nego zato što su počivale na ideji da je čitanje – o čemu će više biti riječi u sljedećoj cjelini rada – kolektivna djelatnost te da različiti čitatelji isti tekst čitaju na različite načine.

Ovaj se oblik istodobnog oslovljavanja djece i odraslih u 19. stoljeću samo iznimno primjenjivao i u pučkim publikacijama. Koliko mi je poznato, u tom je korpusu jedino *Srećko pijanac* anonimnog autora tiskan s dvojakom namjerom “izobraženja i podučavanja našeg *prostog puka* i *zapuštene mladeži*”, a pod pretpostavkom da će ga djeca čitati različito od odraslih.⁷³ Srećkova nesretna životna putanja obilježena neprestanim alkoholnim posrnućima trebala je te-

Nagyjevoj Genovevi vidi u T(omo) MATIĆ, “Motiv Genoveve u starijoj hrvatskoj književnosti”, *Građa za povijest književnosti hrvatske* 29/1968, 46.-48., a o specifičnostima njezinoga dvojnomo dječje-odraslog čitatelja pak u B. MAJHUT, *Pustolov, siročić i dječja družba*, 319.-321.

⁶⁹ B. MAJHUT, *Pustolov, siročić i dječja družba*, 318.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ Usp. Marijana HAMERŠAK, “Majčinstvo i savjetnici: Od *Mulihova Poszla Apostolskog do Budizma za majke*”, *Treća: časopis Centra za ženske studije* 11/2009., br. 1, 9.-24.

⁷² O očinskom ulaganju u djecu koje je umjesto socijalno-ekonomske reprodukcije težilo produkciji pojedinaca vidi više u Rebekka HABERMAS, “Parent-Child Relationships in the Nineteenth Century”, *German History*, 16/1998., br. 1, 43.-56.

⁷³ s. n., *Srećko pijanac, ili zlo sēme, zla žetva. Pripovēdka*, Zagreb 1846., s. p.

meljem mehanizma kolektivne ali dobno diferencirane recepcije, dojmiti ne samo (tada uglavnom terminološki izjednačene) mlade i djecu,⁷⁴ nego i odrasle, u ovom slučaju roditelje, koje se u epilogu i izravno pozivalo da poučeni Srečkovim zlosretnim završetkom ne “miluju odviše svoje dijete”.⁷⁵

Nasuprot knjigama o kojima je do sada bilo riječi i koje su se djeci i odraslim obraćale s različitim očekivanjima, a pod pretpostavkom o dobno specifičnoj recepciji tekstova te koje se uglavnom vezuju isključivo uz nastojanja prosvjetiteljske pedagogije u užem smislu, odraslo-dječje knjige objavljene od polovice 19. stoljeća apostrofirale su djecu zajedno s odraslima, a da ih pritom u odnosu na njih nisu diferencirale.

Jedan od začetničkih naslova te skupine prvi je imenovani prijevod *Genoveve* Christopha Schmidta na hrvatski. Schmid je, doduše, kao uostalom i Vranić i Nagy te Dijanić, svoju knjigu napisao s težnjom da je, kako to stoji u predgovoru izvornika, “svako dijete lako razumije”, ali i na način da će “djelce ovo i svaku odličnu mater, pače i obrazovana muža zanimati”⁷⁶ te je u skladu s time i njezin prijevod bio podnaslovljen *za matere i za djecu*. No, hrvatski se prijevod osim djeci i roditeljima obraćao, kako se to vidi iz naslova predgovora, i *premilom narodu*. Uz objašnjenje da se hrvatski narod “žalibože niti sada na onom stupnju izobraženosti nenalazi, na kojem je puk u Bavarskoj već onda bio, kad je slavni Šmid ove pripovjetke za njega pisao”,⁷⁷ hrvatski je prijevod Schmidta, naime, umjesto obrazovanih muževa, uz djecu i roditelje oslovljavao i neobrazovani puk. Slično tomu je i prvi tiskani hrvatski časopis za djecu⁷⁸ – *Bosiljak* (1864.-1868.) – bio, prema mišljenju njegova urednika Ivana Filipovića, prikladan osim “za mladež viših razredah glavnih školah, te nižih realkah i gimnazijah” i za “sve prijatelje mladeži, pa i za sám puk”,⁷⁹ dakle, za čitatelje između desete i petnaeste godine, zatim učitelje, svećenike i odgojitelje te neobrazovane odrasle općenito. Zbirka *Mali tobolac* Ivana Filipovića iz 1850. nije bila namijenjena samo djeci, kako bi se to moglo zaključiti iz toga što Milan Crnković, pučko-dječjim knjigama neskloni povjesničar hrvatske dječje književnosti, upravo tu zbirku stavlja na početak povijesti hrvatske dječje književnosti u užem smislu.⁸⁰ Premda je Filipović *Mali tobolac*, kako je istaknuo u podnaslovu, sastavio za *dobru i pomnjivu mladež naroda srbsko-ilirskoga*, on

⁷⁴ Više o međuzamjenjivoj uporabi pojmova mladi, mladež i djeca u 19. stoljeću vidi u M. CRNKOVIĆ, *Hrvatska dj. književnost*, 34.-36.

⁷⁵ s. n., *Srečko pijanac*, 52.

⁷⁶ Prema B. MAJHUT, *Pustolov, siročić i dječja družba*, 322.

⁷⁷ s. n., “Premili narode!”, *Genoveva. Prelepa iz starodavnosti pripovjedka*, (Christoph Schmid), Zagreb 1846., 6.

⁷⁸ Usp. npr. Štefka BATINIĆ, *Zabava i pouka dobroj djeci i mladeži. Hrvatski časopisi za djecu i mladež od 1864. do 1945.*, Zagreb 2004., 34.

⁷⁹ Ivan FILIPOVIĆ, “Poziv na predplatu”, *Bosiljak: list za mladež*, 1/1864., br. 1, 2.

⁸⁰ Usp. M. CRNKOVIĆ, *Hrvatska dj. književnost*, 16.

ju je u predgovoru osim djeci, preporučio i “svim prijateljem narodnog odhranjenja i odgojenja”, poimence “prijateljem mladeži”, ali i onim odraslima koji su “manje prosvjetjeni”.⁸¹ *Sbor duhovne mladeži zagrebačke* objavio je, nadalje, 1857. godine knjigu *Život katoličke crkve, ili mali Gottiñe [...] za mladež kao i za odrasle*, a Vjenceslav Zabož Mařik svoj je četverosveščani prirodopisni *Vñnac* takoder u podnaslovu definirao kao zbirku *poučnih i zabavnih spisah za mladež i naš puk*.⁸² Slično tomu, anonimni je suradnik *Književne smotre* 1883. godine preporučivao “svim prijateljem naroda” neka nastoje Klobučarova *Učitelja u Jabukovcu* raširiti “medju mladežju i medju čitajućim pukom”.⁸³ Časopis *Ljiljan* (1895-1898) bio je, kako je to pisalo u njegovu podnaslovu, *list za mladež i puk*. A učitelj Ivan Lepušić još je oko 1900. godine pisao “za puk vjerujući da tako piše i za djecu. U podnaslovima njegovih brojnih knjiga katkad nema nikakve oznake komu su namijenjene, a katkad stoji ‘za mladež i za puk’”⁸⁴. S početkom 20. stoljeća niz se nipošto konačno ne zaključuje. Još sredinom 20. stoljeća povodom prvih knjiga Ivana Kušana pisalo se, naime, da je “autor satkao iz prilično jednostavne zamisli zanimljivu, neobičnu i napetu pripovijest, koja će oduševiti djecu i omladinu (uglavnom između devete i četrnaeste godine), a koja će zadovoljiti i starije čitače; one, koji još ne traže težu literaturu, i one, koji su već umorni od težeg štiva, pa od knjige traže odmor i ugodnu razonodu”.⁸⁵

U netom kronološki, ali nipošto s kataloškim pretenzijama navedenim izriječkom dječje-pučkim publikacijama djecu se s odraslima izjednačavalo najčešće pod pretpostavkom da se odrasli puk, kako je to formulirao Filipović u *Bosiljku*, “u umnom pogledu takodjer mladeži pribrojiti može”.⁸⁶ U toj se – nazovimo je prosvjetiteljskoj – koncepciji dijete, dakle, definiralo s obzirom na stupanj znanja. Pretpostavka je bila da se ono od neukog odrasloga razlikuje utoliko što zna čitati, ali ne nužno i time što na drugačiji način doživljava pročitano. Tek iznimno, kao u slučaju *Malog tobolca*, i s prosvjetiteljskom koncepcijom međusobno ne nužno isključivo, u ovom se tipu publikacija poveznica između djece i puka, umjesto temeljem pretpostavke o njihovim identičnim intelektualnim sposobnostima, izvodila putem ideje o njihovim istovjetnim

⁸¹ Ivan FILIPOVIĆ, *Mali tobolac za dobru i pomniju mladež naroda srbsko-ilirskoga. Dđo I.*, Zagreb 1850., VI.-VII.

⁸² Vjenceslav Zabož MAŘIK, *Vñnac. Sbirka poučnih i zabavnih spisah za mladež i naš puk. I-V.*, Zagreb 1862.-1867.

⁸³ s. n., “Učitelj u Jabukovcu”, *Književna smotra. Mjesečna priloga k “Napredku”*, 1/1883., br. 3, 20.

⁸⁴ M. CRNKOVIĆ i D. TEŽAK, *Hrvatska dj. književnost*, 224.

⁸⁵ Nikola PAVIĆ prema Dubravka ZIMA, *Hrvatski dječji roman*, (Doktorska disertacija), Zagreb 2004., 234. te Boro PAVLOVIĆ prema *Isto*.

⁸⁶ I. FILIPOVIĆ, “Poziv”, 2. Usp. npr. i opasku Janka Tomića da “svatko lako dokučuje, kako nam treba u niža društva i mladež niže dobe kao kriomice šiljati pouku sa zabavom, da im tim omili knjiga te uz zabavu da se barem čemu dobru nauče” (Janko TOMIĆ, *Zornica ili zbirka ćuodrednih i zabavnih pripoviedakah I*, Karlovac 1866., s. p. – istaknula M. H.)

moralnim svojstvima. Prema tom – nazovimo ga romantičarskim – pristupu pučkim su se čitateljima namjenjivale iste knjige kao i djeci “ako samo moralno pokvareni nisu”.⁸⁷

Prakse čitanja i predodžbe djetinjstva: čitanje kao kolektivna i auditivna praksa, a djeca kao društveni agensi

Osim što su djeca, dakle, nerijetko često čitala, s obzirom na pretpostavljene čitatelje, različite publikacije od onih koje danas obično povezujemo s pojmom dječje književnosti, djeca su (i ne samo ona) tijekom razdoblja o kojem je riječ vrlo često i čitala na posve drugačiji način no danas. Premda se u antici,⁸⁸ a potom i na europskim sveučilištima najkasnije od 13.,⁸⁹ a još vjerojatnije od 11. stoljeća,⁹⁰ čitalo i u sebi, glavnina čitatelja je, neovisno o dobi, sve do početka prošlog stoljeća nerijetko ustvari slušala.⁹¹ Tijekom ranog novovjekovlja i kasnije uglavnom se, riječima Roberta Darntona, čitalo u društvu, u radionicama ili za večernjih okupljanja, tzv. prela (fr. *veillée*, nj. *Spinnstube*). Dok su se djeca igrala, a žene šivale, član društva koji je znao čitati zabavljao bi ih s doživljajima Tilla Eulenspigela ili nekim drugim zgodama iz repertoara jeftinih popularnih knjižica.⁹² I u hrvatskom je kontekstu čitanje u to doba nerijetko podrazumijevalo i slušanje. Tih se godina, recimo, Dimitrije Demeter zalagao da se štivo kalendara prenosi usmenim putem što bi mogli učiniti “duhovnjaci i drugi pismenici” kao i poneki seljak koji “čitati znade da dobije ovaj kalendar, i da mu se naloži, da među svojom braćom *ustmeno rasprostrani* njegov sadržaj.”⁹³ Krajem stoljeća uredništvo splitskog *Pučkog lista* (1891-1922) pozivalo je, slično tomu, svoje čitatelje da se okupe “na ulicu na guvno, te jedan od vas, vištiji slovima, uzmi ’Pučki list’, štij događaje našeg hrvatskog naroda, neka te čuje sidi starac, malo dite, stopanjica, svak.”⁹⁴

⁸⁷ I. FILIPOVIĆ, *Mali*, VII.

⁸⁸ Usp. Jesper SVENBRO, “Arhaic and Classical Greece: The invention of Silent Reading”, *History of Reading in the West*, (ur. Guglielmo Cavallo i Roger Chartier), Amherst i Boston 2003., 37.-63.

⁸⁹ Robert DARNTON, “History of Reading”, *New Perspectives on Historical Writing* (ur. Peter Burke) Cambridge 1995., 140.-167.

⁹⁰ Paul SAENGER prema Z. VELAGIĆ, “Nekoliko vidova prosvjetnog rada”, 111.

⁹¹ Premda je praksa čitanja naglas u građanskim i plemićkim domovima još od konca 18. stoljeća bila u opadanju, ona je sve do Prvog svjetskog rata ostala uobičajena među seljaštvom i nižim gradskim slojevima – Alain CORBIN, “*The Secret of the Individual*”, *A History of Private Life. From the Fires of Revolution to the Great War*, (ur. Michelle Perrot), Cambridge 1990., 457.-547.

⁹² R. DARNTON, “History of Reading”, 150.

⁹³ DEMETER prema D. ZEČEVIĆ, *Pučko štivo u hrvatskim kalendarima*, 72. – istaknula M. H.

⁹⁴ Juraj KAPIĆ prema Divna ZEČEVIĆ, “Pučki književni fenomen”, *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga 1, Usmena i pučka književnost*, Zagreb 1978., 513.

Preciznije, krajem 18. te tijekom 19. stoljeća u hrvatskim građanskim i plemićkim obiteljima odrasli su, slično kao i danas, u pravilu čitali djeci.⁹⁵ No, u isto je doba, po svemu sudeći, i stanovit broj djece čitao odraslima. Premda se u autobiografskim tekstovima hrvatske književnosti uglavnom ne spominje dječje čitanje odraslima,⁹⁶ taj se oblik glasnog čitanja još od 18. pa do kraja 19. stoljeća navodi, naime, u drugim tipovima diskurza. Hilarion Gašparoti je, recimo, još sredinom 18. stoljeća u *Czvetu Szveteih* (1752-1761) pisao o popularnim knjižicama na hrvatskom koje su bile “poplodan vu svetek, ali po večerah dan delatni, čtene od male divojčice ali dečariča šteti znajučega, i od priprosteh okolu vu hiži postavleneh, sedečeh, predučeh, šivajučeh, klekajučeh, morbit i kokoruzu ruždečeh, pismo neznajučeh, posluhnene”⁹⁷ A još stoljeće kasnije Milan Lang je zabilježio da djeca u Samoboru katkada na večernjim sijelima čitaju knjige naglas dok ih “roditelji i ostali ukućani slušaju”⁹⁸

Prosvjetiteljski potencijal glasnog čitanja u društvu nije, dakako, promaknuo hrvatskim prosvjetiteljima, u užem i širem smislu. Premda je, kako to ističe Zoran Velagić, jedino isusovac Juraj Mulih od svih prosvjetiteljskih autora na hrvatskom sjeveru “o glasnom čitanju razmišljao kao o velikoj pomoći svom misionarskom radu”,⁹⁹ čitanje koje je podrazumijevalo i slušanje impregnirano je i u drugim prosvjetiteljskim tekstovima, poput *Satira* Matije Antuna Reljkovića. Nastojeći doprijeti do što većeg broja čitatelja Reljković je, naime, osim stila usmene književnosti, nasljedovao i za nju karakterističnu formu i komunikacijsku situaciju.¹⁰⁰

⁹⁵ Za primjer te vrste čitanja vidi npr. i predgovor Nagyevoj *Genovevi* (usp. B. MAJHUT, *Pustolov, siroče i dječja družba*, 320.), zatim opis čitanja malene Cilike u *Hižnoj knjižici* (usp. npr. J. DIJANIĆ, *Hižna*, 53.) ili pak sjećanja Adolfa Vebera Tkalčevića (A. V. TKALČEVIĆ “Životopis”, 165.).

⁹⁶ Čitanje odraslima u djetinjstvu u sjećanjima je, koliko mi je poznato, opisao jedino Mijat Stojanović. On je Relkovićeve *Satira* i Kačićev *Razgovor* kao dijete “čitao svojim domarom i susjedom po dugih zimskih večeri” (Mijat STOJANOVIĆ, “Crtice iz doba mog školovanja”, *Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži*, 2/1879., br. 2, 21.).

⁹⁷ Prema Divna ZEČEVIĆ, *Strah božji. Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Osijek 1993., 145. – istaknula M. H.

Vjerojatno se radi o nekim tada popularnim molitvenicima (popis vidi u Zlata ŠUNDALIĆ, “Molitvenici u Slavoniji u XVIII. stoljeću”, *Kolo*, 11/2001., br. 4, 96.-129.) ili pak *Hištorijama* Štefana Fučeka ili *Hrani duhovnoj* Matije Markovića (Štefana Zagrabeca).

⁹⁸ Milan LANG, *Samobor. Narodni život i običaji*, Zagreb 1992., 577. usp. i 509.

⁹⁹ Z. VELAGIĆ, “Nekoliko vidova prosvjetnog rada”, 122. Velagić u zasebnom članku o Mulihovu prosvjetiteljskom radu i problemima povijesti čitanja navodi zapažanje Ivana Fučeka da su Mulihu knjige bile “sredstvo za produženje misija, mediji koji pomažu da se živi ono što se slušalo kroz osam misijskih dana” (FUČEK prema Z. VELAGIĆ, “Nepoznata”, 33.) jer je pretpostavljao da će ih puk nakon misija također slušati, “samo ovog puta ne od misionara, već od *knigoznanca*” (Z. VELAGIĆ, “Nepoznata”, 40.).

¹⁰⁰ Usp. npr. “Malo prije ja sam **govorio**

i na vašu zemlju potvorio
da u njojzi skula ne imade,
al mi sad baš na pamet pade:

Uporaba dječjeg čitanja odraslima u svrhu prosvjete neobrazovanog puka datira nešto kasnije od prosvjetiteljskih nastojanja u užem smislu te se – gotovo paradoksalno, ali s obzirom na sva dosad spomenuta neočekivana srastanja produkcije i prakse – podudara s počecima sustavne produkcije hrvatske dječje književnosti sredinom 19. stoljeća. Za razliku od *Mlaissega Robinzona* i drugih knjiga izraslih u okrilju prosvjetiteljske pedagogije ili prosvjetiteljskih nastojanja u užem smislu, a koje su se istodobno obraćale djeci i odraslima, već spomenuti prvi hrvatski prijevod Schmidove *Genoveve* od svojih je dječjih čitatelja očekivao, recimo, da će “usléd prirodjene dčinske želje pripovédanja [...] ono, što su čitali, po dugih zimskih večerih svojim domaćim pripovédati”.¹⁰¹ Spomenuti je prijevod, doduše, poput nekolicine tekstova iz tog razdoblja,¹⁰² prosvjetiteljski učinak dječjega čitanja umjesto sa čitanjem povezivao s naknadnim pripovijedanjem u školi pročitana, polazeći pritom najvjerojatnije od činjenice da je samo vrlo mali broj djece koja su polazila školu bio sposoban samostalno čitati¹⁰³ te da je još manji kod kuće posjedovao za ovu nakanu prikladne knjige.¹⁰⁴ Nasuprot tomu pučkoškolski su udžbenici

ima **reko**, u svakomu selu
po tri skule, **poslušaj me**, velju,
da **ti kažem** od kud su postale [...]

Druga skula kolo se naziva,

kako **vami** malo pri **kaziva**.” (Matija Antun RELJKOVIĆ, *Satir iliti divlji čovik*, Zagreb 1988., 895. i 898.– istaknula M. H.)

¹⁰¹ s. n., “Premili narode!”, *Genoveva. Prelepa iz starodavnosti pripovedka*, (Christoph Schmid), Zagreb 1846., 6.

¹⁰² Adam SLIVARIĆ, “O upotrebljavanju basanâ kod nauke”, *Školski prijatelj. Časopis za promicanje pučkoga školstva* 9/1876., br. 3, 40.-41.

¹⁰³ “Potkraj apsolutizma svega je oko 40% popisane djece iz ‘uškolanih’ naselja polazilo nastavu, no ako uzmemo u obzir i ‘neuškolana’ mjesta možemo pretpostaviti da je manje od 30% djece doista pohađalo školu. Pitanje je u kojoj mjeri djeca prekidaju posjet školi zbog poljskih radova i neprohodnih prometnica i da li uopće svršavaju trivijalku. Prema tome pretežni dio djece, pogotovo djevojčica, ostaje nepismen i u uvjetima širenja osnovnoga školstva. Vjerojatno se većina seljačke djece koja su pohađala školu znala samo potpisati. Različiti dokumenti svjedoče o tome da se seljaci mogu samo ‘podkrižati’” (Mirjana GROSS i Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992., 98.-99.). Neposredno prije tzv. Mažuranićeva zakona (1874), kako se to razabire iz ocjene jednoga suvremenika, pučka se škola polazila neredovito, “2, 3 tjedna, mjeseca, pol i tri četvrtina godine, godinu, najviše dvije”. Stoga, kad bi se nekom od tih “đaka” kasnije u životu u ruke dala nova početnica ili koja druga knjiga “izim njegova molitvenika, kojega znade naizust kao pietao svoj piev” on bi je u najboljem slučaju znao tek “sabirati glas za glasom, kao sliapa koka zrnje” – (Pajo) WÖLFL, “Dvie tri o polazku pučke škole”. *Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži*, 23/1879., br. 34, 538.

¹⁰⁴ Kako sam to već istaknula u prethodnim poglavljima, knjiga je sredinom 19. stoljeća na pose u seoskim sredinama, još uvijek bila rijetkost. Pohvaljeni učenici donosili su, doduše, kući nagradne knjige, no njihov je broj bio sve osim dostatan da bi se u njega položile sve nade za obrazovanje mnoštva neukih te se i prosvjetiteljski učinak čitanja ipak morao osloniti na naknadno pripovijedanje, a ne čitanje.

u istom razdoblju,¹⁰⁵ kao i članci kojima se promicalo osnivanje pučkoškolskih knjižnica, opetovano, a posve u skladu sa svojom formom, odnosno, predmetom izlaganja, učinak čitanja povezivali s glasnim dječjim čitanjem odraslima. Pretpostavka je bila, kako to stoji u najstarijem članku posvećenom osnivanju školskih knjižnica i kako su to gotovo u riječ ponovili članci koji su za njim uslijedili, da bi se otvaranjem knjižnica pri osnovnim školama moglo “djelovati i djelovalo bi se i na isti već odrasli naraštaj. Jer mladež bi doista, što bi joj se dopadalo, katkad i odraslima kod kuće glasno čitala, odrasli bi to poslije od nje i zahtjevali [!], a napokon bi i sami u te knjižnice zavirivali, te bi onda svojoj djeci katkad i kupili koju knjižicu, i sami bi se u mnogom na bolje obratili.”¹⁰⁶ Predmnijevajući da su djeci i puku primjerene iste knjige te da su djeca kompetentni čitatelji odraslima, pučki savjetnik iz 1880. godine u osloncu je na retorički učinak antiteze također govorio o “toploj seoskoj sobi” u kojoj “sjedi oko stola družina, a kod peć starci i nejaka djeca im u krilu. Starci puše, stari mačak zvrnda i dobrika se (mazi) maloj djevojčici. Djevojke i žene predu, a dječko, koji je već školu svršio, čita na glas, 'Govedarstvo' od M. Kučenjaka i tumači im ga. Vani vjetar bruji, a u toploj sobi čuje se lijep nauk, večeras po drugi puta 'Mijat Briguša', evangjelje, novine i t. d.”¹⁰⁷

Logika kojom se tijekom 19. stoljeća zagovaralo dječje čitanje odraslima istovjetna je argumentaciji kojom se u hrvatskom prijevodu Schmidova *Janješca* kontekstualizirala odluka vlastelina Vuka Novakovića da seljacima kupi “na stotine knjižicah, u kojih imadu napatci (upućenje, poučenje) za poboljšanje poljskoga gospodarstva, kano: poljodělstva, svilarstva, pčelarstva, i svega onoga, čime se njegovi podložnici baviše, i te je knjižice razdělivaio badava (zahman) med nje. Te knjižice čitala bi děca, koja su išla u školu svojim kod kuće, a oni ravnajući se poleg onoga, što je u knjigi napisano, dobivali su dva-put onoliko, kao što su dobivali do onda.”¹⁰⁸ Anonimni je autor, vjerojatno

¹⁰⁵ Usp. *Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hrvatskoj i Slavonii a napóse za vojničku krajinu*, Zagreb 1855., 36. te *Male pripovēsti. Za porabu seoskih školah u cesarsko-kraljevskih deržavah*, Zagreb 1843., 4.-5.

¹⁰⁶ s. n., “Knjižnice za mladež”, 9; usp. Emil KARAKAŠEVIĆ, “Što treba da čini škola, e da narod knjigu što više zavoli”, *Napredak: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži*, 37/1893., br. 16, 242.; Dragutin KLOBUČAR, “Što bi mogla učiniti škola, da narod knjigu što više zavoli?”, *Napredak: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži*, 37/1893., br. 29, 452. te Ivan TOPOLČIĆ, “Važnost i korist djačkih školskih knjižnica”, *Hrvatski učitelj: časopis za školu i dom*, 2/1878., br. 2, 55. Vjerojatni autor članka “Knjižnice za mladež”, Ivan Filipović, i prije je nastojao na prosvjetljenju odraslih dječjim čitanjem naglas. Kako je to pisao 1855. godine Andriji Torkvatu Brliću, Filipović je svojim učenicima davao knjige “s nalogom, da ih kod kuće roditeljima svojim čitaju” ne bi li time prokrcio “put našem knjištvu do gradjanstva” (Ivan FILIPOVIĆ prema Š. BATINIĆ, *Zabava i pouka*, 34).

¹⁰⁷ Davorin TRSTENJAK, *Dobra kućanica*, Zagreb 1880., 37.-38.

¹⁰⁸ Krištof ŠMID (Cristoph Schmid), *Janješce ili Bog je stari čudotvorac. Cvatućoj dobi posvetjena pripovēdka*, Zagreb 1848., 31.

prevoditelj,¹⁰⁹ štoviše, Schmidovu argumentaciju najavio bilješkom u tekstu u kojoj se na preko desetak stranica kroz kritiku prakse “da po varoših samo od običaja деца školu polaze, a po selih zato, što je zapovjed”¹¹⁰ iznose argumenti kojima se zagovara obrazovanje pripadnika svih društvenih slojeva, te se među njima, dakako, navodi i onaj o blagodatima koje će nastupiti kad djeca nakon završene škole stanu čitati drugima.

Pomoću knjiga i djece, preciznije dječje-pučkih knjiga i dječjih čitatelja odraslima namjeravalo se, dakle, počevši od sredine 19. stoljeća “na daljinu” obrazovati roditelje koji su prema školi uglavnom bili neskloni, a nerijetko i neprijateljski raspoloženi.¹¹¹ Ideja školstva za sve društvene slojeve, a zatim i neznatan, ali tijekom 19. stoljeća ipak stalan rast broja polaznika osnovnih škola¹¹² bili su, čini se, dovoljni da se značenje pojma djeteta locira u sadašnjosti, odnosno, izjednači s vizijom promptnog napretka, napretka koji će, samo ako se djeca prihvate čitanja/pripovijedanja odraslima, nastupiti i prije no što njegovi nositelji postanu pravno i ekonomski relevantni članovi zajednice. Tako se nasuprot u tadašnjim napisima o hrvatskoj dječjoj književnosti¹¹³ također aktualnom, a u 19. i 20. stoljeću dominantnom¹¹⁴ shvaćanju djece kao agensa budućnosti, učinak čitateljske djelatnosti djeteta (s ciljem napretka zajednice) u tom diskurzu smještao u sadašnjost. Dječje čitanje u tom pristupu nije bilo ulaganje u kulturni kapital koji će se u skladu i s tada aktualnom poslovicom “Na mladim svijet ostaje”¹¹⁵ oploditi kad djeca-čitatelji odrastu i postanu punopravni članovi zajednice, niti ga je trebalo poticati samo zato jer što “s djetetom nije odrastlo, to ćeš zaman gledati, da čovjeku u srce usadiš”.¹¹⁶ Nasuprot tomu, očekivanje je bilo da će djeca i prije no što postanu ravnopravni članovi društva, svojim znanjem, bolje rečeno vještinom, pridonijeti prosperitetu puka, države ili nacije. Dijete kojem je u školskom kontekstu bila dodijeljena uloga učenika, u lokalnoj je zajednici trebalo, dakle, postati učiteljem.

¹⁰⁹ Prema podacima iz literature – Nevenka VIDEK, “Jurković, Janko”, *Hrvatski biografski leksikon* 6, *I-Kal*, (gl. ur. Trpimir Macan), Zagreb 2005., 650. – gore navedeno izdanje *Janješca* preveo je Janko Jurković, (dječji) književnik, pedagog i što je u kontekstu gornjega teksta osobito zanimljivo, jedan od autora osnove prijelomnog školskog zakona iz 1874. godine.

¹¹⁰ K. ŠMID, *Janješce*, 24.

¹¹¹ Antun CUVAJ (prir.), *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Svezak III.*, Zagreb 1910., 145.

¹¹² Usp. npr. Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, Zagreb 1985., 276. i 281.

¹¹³ Usp. npr. PERIĆ (Ivan FILIPOVIĆ), “Pravac naše književnosti”, *Neven. Zabavan, poučan i znanstven list* 7/ 1858., br. 4, 59.

¹¹⁴ Chris JENKS, *Childhood*, London i New York 1999., 100.-101.; usp. npr. i Michelle PERROT, “Roles and Characters”, *A History of Private Life. From the Fires of Revolution to the Great War*, (ur. Michelle Perrot), Cambridge i London 1990., 196.

¹¹⁵ PERIĆ, “Pravac naše književnosti”, 60.

¹¹⁶ s. n., “Knjižnice za mladež”, *Bosiljak: list za mladež*, 2/1865., br. 1, str. 8.

Epilog

Kako je, međutim, 19. stoljeće sve više odmicalo prema kraju, tako su polako i slabile, a govori li se o dječjem čitanju odraslima, i zamirale prakse o kojima je bilo riječi na prethodnim stranicama. Članak koji je promicao osnivanje školskih knjižnica krajem 19. stoljeća, preporučujući pritom “da djeca i kod kuće na glas čitaju pred domarima”, nije recimo više apostrofirao dobrobit koju će zajednica imati od tog čitanja.¹¹⁷ Ova se promjena može protumačiti u kontekstu krajem stoljeća ipak sve izraženije afirmacije gledišta da djeca trebaju čitati s obzirom na dob specijalizirane knjige. Otprilike od zbirke *Ljubice* Vjenceslava Zaboja Mařika iz 1870. godine u tekstovima, paratekstovima i epitekstovima hrvatske dječje književnosti nizale su se izjave o prihvatljivosti ili neprihvatljivosti pojedinih naslova za djecu ovoga ili onoga razreda, ove ili one dobi. Što se stoljeće više primicalo kraju to su pedagoška glasila, kojima se u tom razdoblju s obzirom na profesiju autora može pridružiti i veći dio tzv. lijepe književnosti za djecu,¹¹⁸ sve češće umjesto amalgama dječje-pučkog čitatelja ustrajala na diferencijaciji unutar same dječje čitateljske skupine. Oni dijete nisu više samo imenovali, nego su ga i izdvojili iz nadređene mu skupine pučkih čitatelja te naposljetku i s obzirom na godine, a sve češće i rod precizno definirali. Za razliku od Filipovića koji je u predgovoru *Malog tobolca* prvo istaknuo nedostatak “raznovrstnih u narodnom duhu i jeziku i *raznoj dobi djece* prikladno i prijatno pisanih knjižica”¹¹⁹, a potom, kako sam spomenula, u nastavku čitatelja svoje zbirke ipak definirao kao pučko-dječjega, Vjenceslav Zaboje Mařik svoje je *Ljubice* tiskao isključivo kako bi nadomjestio nedostatak primjerenih nagradnih knjiga za učenike 3. i 4. razreda pučke škole.¹²⁰ Sa sličnim je osjećajem za preciznost i više od dva desetljeća kasnije, na početku poglavlja spomenuti članak o školskim knjižnicama, koji se bez prosvjetiteljskih pretenzija pozivao na dječje čitanje odraslima, isticao da se za svaku knjigu mora “znati, kojoj skupini pripada, jer ne ćeš isto štivo dati desetgodišnjem i četrnaestgodišnjem djetetu. Dobro bi bilo da je u katalogu učeničke knjižnice rubrika, iz koje bi se razbiralalo, kojoj skupini pripada ova ili ona knjiga.”¹²¹ Posve očekivano s obzirom na ove promjene i osnovnoškolske čitanke su krajem 19. stoljeća, a sasvim suprotno od čitanke koje su im prethodile, roditeljima dodjeljivale zadatak da “djeci tumače knjige”.¹²²

¹¹⁷ Dragutin KLOBUČAR, “Učeničke knjižnice”, *Napredak: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži*, 41/1897-, br. 28, 457.

¹¹⁸ M. CRNKOVIĆ, *Hrvatska dj. književnost*, 160.

¹¹⁹ I. FILIPOVIĆ, *Mali*, V.-VI.

¹²⁰ Vjenceslav MAŘIK, *Ljubice. Sbirka pripoviedakah za našu mladež*, Zagreb 1870. Usp. i npr. s. n., “Savka i Stanko”, *Književna smotra: mjesečna priloga k “Napredku”*, 1/1883., br. 2, 13.; Jagoda TRUHELKA, “Što da čitaju naše mlade djevojke”, *Napredak: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži*, 37/1893., br. 2, 167.

¹²¹ D. KLOBUČAR, “Učeničke”, 457.

¹²² *Čitanka. Za drugi razred pučkih škola*, Zagreb 1885., 67.

Danas kada je općeprihvaćeno da odrasli čitaju djeci i da djeca čitaju različite knjige od odraslih, i kada je precizna dobna kategorizacija naznačena na svim dječjim proizvodima, počevši od dječjih igračaka i knjiga do animiranih filmova i kazališnih predstava, vjerujem da je više nego ikada bilo potrebno podsjetiti da je za dojam samorazumljivosti – usuđujem se reći – i prirodnosti tih postupaka zaslužna prije svega njihova suvremena sveprožimnost, a ne povijesna protežitost. Suprotstavivši početke i prve zamahe produkcije hrvatskih knjiga za djecu s dječjim čitateljskim praksama tog razdoblja, ovim sam radom stoga nastojala uputiti na njihove međusobne višestruke odnose i nerijetko posve neočekivane ishode.

SUMMARY

MULTIPLE RELATIONS AND UNEXPECTED RESULTS: THE FIRST CENTURY OF CROATIAN CHILDREN'S LITERATURE FROM THE VIEWPOINT OF HISTORICAL READING, BOOKS AND CHILDHOOD

Following the advocacy of Roger Chartier and Robert Darnton for a dual historiographical and literary approach to the history of reading, in this article the author discusses the dominant supra-individual signifiers in children's literature and the notions of childhood which are ascribed to them in the period from the end of the 18th century to the final decades of the 19th century, that is, from the beginning of the systemic production of books directed toward children in the Croatian language to the more increased production of specific and exclusively children's literature. Selecting, documenting, and interpreting autobiographical texts and popular narratives, as well as para-textual (subheadings, epilogues, and so on) representations of children's literature in this period, demonstrates the linguistic and class stratifications of the time, as well as fluidity in genre, media, and time period in Croatian literature in the 19th century, likewise in the multiple and always entangled (sometimes recurrent, and sometimes misplaced) relations between readers and books, praxis and perception and finally between past and present.

Key words: Literary history, History of childhood, History of reading, History of books, Croatian children's literature, 19th century